БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
Институт за балканистика с Център по тракология
"Проф. А. Фол"
Вх. № 177 НО-05/27.02.2015 г.

РЕЦЕНЗИЯ
за дисертационния труд - за научната степен «Доктор на науките» - на доц. д-р Орлин Събев на тема:

«Робърт колеж: образователни идеали, политики и резултати (60-те години на XIX век – 30-те години на XX век)»

Пред нас е поредното новаторско проучване на д-р Орлин Събев, третиращо важна страница от социалната и културна история на Османската империя: откриването и функционирането в османската столица на реномирания американски (мъжки) Робърт колеж. Заедно с малко по-късно създаденият американски девически колеж в Истанбул, Робърт колеж има изключителни заслуги не само за формирането на българския културен и политически елит, но и за образованието и модернизирането на европейския югоизток като цяло.

Изследването на Орлин Събев е базирано върху богат изворов и историографски материал. За написването на труда си авторът работи в османски, български и американски архиви, от които успява да извлече и систематизира огромна по обем информация хвърляща нова светлина върху историята на тази важна за образованието в Югоизточна Европа културна институция. Събев използва и значителния брой мемоари на възпитаниците и ръководителите на колежа, а също и няколкото емблематични изследвания, съществуващи по темата на неговия дисертационен труд.

Искам още в началото да подчертая умелото бороване с количествени исторически методи и иновационното за българския историографски контекст поместване на изследването на Събев в артикулираната от френските историци традиция на «дългия период» («la longue duree"). Тази внушителна по обем работа е структурирана в пет глави, заключение, таблици, приложения и библиография. Изключително приятно впечатление правят и находчивите заглавия на отделните части на дисертацията.

Първа глава – «Липсващият колеж» - представя социалния контекст, в който възниква и се развива Робърт колеж. Изключително полезно за бъдещите читатели на това монографично изследване е въвеждането в социалната система на османската държава през класическия, постклассическия и специално Танзиматския период, когато образованието става обект на целенасочена държавна политика. Пестеливо, но точно Орлин Събев представя усилията на османската власт да модернизира

империята, заимстването на западноевропейски образователни практики, създаването на първите модерни османски образователни институции през 19 и 20 век и приемането на съответното образователно законодателство (1869, Органическият закон за народното образование, *Maarif-I Umamiyye Nizamnamesi* и 1924, Закон за единното образованиер, *Tevhid-I Tedrisat Kanunu*). Отбелязани са напреженията и противоречията между различните социални актьори (представляващи османизма, ислямизма и тюркизма), участващи в дебатите по реформирането на образователното дело на империята.

Втората глава – «Уникалният колеж» - проследява историята на Робърт колеж върху основата на новооткрити от автора и неизползвани в досегашните исторически анализи архивни документи. (Това се отнася особено до ранната история на колежа.) Очертани са противоречивите отношения между американските образователи, от една страна и османските власти и мюсюлманското население на Румелихисар - столичния квартал, в който е изграден колежът, от друга. Орлин Събев представя и тактическите игри на създателите на Робърт колеж (които изтъкват заплахата от руското влияние и православието) в техните усилия да получат заветния ферман за създаването на това модерно учебно заведение. Подчертана е уникалността на учебното заведение (дефинирана от неговия трети президент – Кейлъб Франк Гейтс), базирана върху протестантство, език на преподаване – английски и статут на колеж. Любопитно е да се отбележи, подчертаният от Събев факт, че макар че Робърт колеж никога не е бил под контрола на мисиите, президентите му до началото на 30-те години на 20 век са все бивши мисионери, и макар че формално колежът е «универсално» християнски, някои от основополагащите го документи показват тясната му връзка с протестантството (изискването настоятелите на колежа да принадлежат задължително на Презвитерианската, Реформираната или Независимата църкви; изграждането му с протестански средства; фактът, че администраторите и преподавателите в колежа са протестанти). Примерите за ученици (между тях арменци, българи и гърци), които напускат колежа заради часовете по религия, подриващи вярата им в собствените им църкви още веднъж свидетелстват за протестанския характер на колежа. Именно поради страха от протестантството и от християнизиране на колежаните-мюсюлмани, османските власти непрекъснато издавали заповеди турците, които посещават чужди училища (в това число и Робърт колеж) да ги напуснат незабавно. В крайна сметка, обаче, заключава Събев, религиозната атмосфера в Робърт колеж е била

необходима не за да евангелизира учащите се, а за да позволи по-лесното постигане на образователните му цели. (Религията тук действа като морален коректив, а не схоластичен императив; като морал, в чиито ценности се възпитават и изграждат като личности колежаните.)

Крайната степен – *идади*, която завършилите колежа получавали съобразно османската образователна система, им дава средна или гимназиална образователна степен. Тази степен получавали и възпитаниците на другите два независими (от Американския съвет на пълномощниците за мисии в чужбина) колежа – Девическият колеж в Цариград и Протестантския колеж в Бейрут. (За това свидетелстват както американски, така и османски архивни източници, използвани от автора.) Присъждайки им степента *идади,* османските власти принизяват образователната квалификация, получавана от възпитаниците на Робърт колеж (за да не я приравнят с тази на конкурентния лицей Галатасарай). Може би не случайно по-голяма част (2/3) от училите в колежа никога не завършват и посещават тази институция с прагматичната цел да научат английски език, необходим им за бъдеща търговска дейност.

Трета глава – «Вавилонският колеж» - анализира дейността на колежа през историята на четирите най-многобройни национални групи сред учениците (арменци, българи, гърци и турци). Орлин Събев прецизира хронологията на «националните» периоди в съществуването на колежа и говори за арменски (1871-1877 и 1889-1894), български (1877-1889), гръцки (1894-1923) и турски период (след 1923 г.). Предложеният анализ отчита новите моменти в османската образователна система, която през епохата на Танзимата (1839-1876) осигурява достъп и за немюсюлманите до османските държавни училища и до администрацията. Става ясно, че пак по това време османските власти се стремят да преодолеят традиционното си отношение към чуждите и малцинствена училища и да позволят на мюсюлманите/турците да посещават такива образователни институции. Въпреки тези нови тенденции, обаче, подчертава авторът, в края на 19 и началото на 20 век в държавните училища преобладават турците мюсюлмани, а в чуждите и малцинствените училища – представителите на немюсюлманските общности в империята. (Любопитно е направеното сравнение, сочещо че според правилника на най-модерното османско държавно училище – Галатасарайския лицей – половината от учениците е трябвало да бъдат мюсюлмани. Робърт колеж в това отношение е по-скоро изключение с твърде

разнообразната верска и национална принадлежност на учащите се в него.)

Събев артикулира и различните напрежения и противоречия между основните групи ученици в периодите на разгорещени национални борби и на военни конфликти в края на 19 и началото на 20 век; предлага отговор на въпроса защо и кога отделните немюсюлмански общности проявяват най-голям интерес към колежа; отчита усилията на ръководството на училището да осигури една сравнително толерантна и мирна обстановка за учениците. Интересни са цитираните данни за учениците от други националности, като най-голямо внимание е отделено на групата на еврейските ученици (повечето от тях с руско гражданство, очевидно синове на бялата емиграция от Съветска Русия).

Четвърта (и най-обемиста) глава на дисертацията – «Българският колеж» - анализира обстойно българския период на Робърт колеж. Както Събев отбелязва, основателите и администраторите на колежа ясно подчертават тясната му (дори сантиментална) връзка със съдбата на българите и значението му за формирането на българския политически елит. Авторът обръща внимание върху ролята на д-р Алберт Лонг за привличане на български младежи в колежа. Интересни са наблюденията на автора за различните географски райони, от които произхождат българските колежани преди (от подбалканските градчета, също от Пловдив и Сливен) и след 1878 г. (най-вече от София, но също от Бургас, Варна, Свищов, Казанлък); за географския произход на другите ученици от български селища. Общо взето данните за произхода на българските колежани са свидетелство за промените в инфраструктурата и относителната тежест и просперитет на икономическите и политическите центрове на българското общество през 19 век. (Събев подчертава, че след 1944 г. всички българи, които се учат в колежа са турски граждани и са жители най-вече на Истанбул.)

Не само сред първите възпитаници на Робърт колеж до 1878 г., но и между онези, които се обучават там през периода 1878-1944 г. преобладават момчета от известни и заможни български търговски фамилии. При евреите и гърците от български селища делът на бащите търговци е още по-голям; при турците и арменците – почти половината от бащите им са търговци, но при арменците значителна част от бащите са златари и часовникари. За турските колежани до 1908 г., най-често срещаната професия на бащите е чиновническата (към централната администрация на империята), а между 1908-1923 – тази на офицера и търговеца. За периода след началото на 20 век, сред професиите на бащите на българските

колежани са лекарска, юридическа, офицерска, инженерна, чиновническа; сред колежаните са също синове на политици (депутати), на учители и журналисти. Показателни са данните за финансовите трудности, с които се борят някои от по-бедните ученици (като Петър Чернов от Русе, напр., стипендиант на Русенската община, който все пак успява да се дипломира през 1874 г.) и маневрите на администрацията на Робърт колеж за намаляване таксите за учениците, с цел да се привлекат повече кандидати и се отклонят те от конкурентните учебни заведения (Галатасарайския лицей, гръцката семинария на о. Халки, и училището в Кадюкьой); ставя ясно също, че Робърт колеж дава възможност на по-неплатежоспособните ученици да учат с намалена такса, а в някои случаи дори ги освобождава от такса със задължението учениците да извършват определени дейности в колежа.

До 1903 г. българите са най-много от дипломиралите се в колежа. Над половината от всички дипломинали се в Робърт колеж до 1890 г. продължават образованието си най-вече в Европа, по-рядко в САЩ и макар че завършват англоезичен колеж, мнозинството българи продължават образованието си във франкофонски университети. В професионалната реализация на възпитаниците на колежа преобладават служителите в образованието (гимназиални учители) и в чиновническия апарат, също в сферата на финансите, правото, медицината, инженерните специалности, дипломацията, депутатството, офицерите и полицаите, министрите (12 души), преводачите, и пр.

При сравнение на данните за синовете с тези за професиите на бащите е ясно, че една много малка част от българите-възпитаници на Робърт колеж поемат по пътя на своите бащи и се отдават на търговия. В действителност най-значителната част от тях работят в сферата на образованието, държавната администрация, юридическите професии, войската, полицията, т.е. ясна е връзката между нуждите на младата национална държава и професионалната реализация на високообразованите български младежи.

Събев анализира и различните оценки за Робърт колеж, които дават американски, турски и други балкански историци. Турската историография (специално Митхат Айдън) често смята, че американците преднамерено са стимулирали малцинствата в Османската империя в тяхната борба за изграждането на независими национални държави, особено на България. Според американските изследователи – американските мисионери подхранвали национализма и дезинтеграцията на империята

непреднамерено. Както свидетелстват в спомените си някои от българските възпитаници, българското ученическо дружество в колежа получава всички български вестници и списания, включително «запретените» букурещки вестници, пристигащи «свободно чрез европейските пощи»; показателно е и лобирането на българите, възпитаници на колежа за българската кауза през 1876-1878 г. и участието им във войната 1877-1878 г. – това са все данни, потвърждаващи национално-либералната и демократична идейна ориентация на българите, учили в Робърт колеж (инкубутор за управленчески елит след създаването на българската национална държава).

Финалната пета глава – «Чуждият колеж» - проследява постепенното секуларизиране и турцизиране на Робърт колеж през 20-те и 30-те години на 20 век. (Парадоксално, обаче, и през 70-те години на 20 век турските власти гледат на Робърт колеж като чуждо тяло в националната им образователна система.) Балансирано са представени отношенията между колежаните-мюсюлмани и немюсюлмани и официалната османска и турска политика по отношение на колежа, на неговите ученици и (протестантски) управници. Направеното просопографско изследване на учениците мюсюлмани/турци ясно очертава нарастващата привлекателност и престиж на колежа в процеса на секуларизацията на живота в републиканска Турция на Ататюрк. Авторът предлага интересни наблюдения и сравнения за динамиката и разликите в социалния произход, успеваемостта и професионалната реализация на учениците от арменски, гръцки, български и турски произход. Бидейки историк на книгата и четенето, Събев неслучайно обръща внимание и върху относително по-голямата трудност, която турските младежи са срещали при използването на латиницата (при придобита начална грамотност на арабица) и при овладяването на коренно различния по своята индоевропейска граматическа структура английски език.

В заключението към дисертацията Орлин Събев предлага своите обобщения за пътя, извървян от колежа и отново подчертава парадоксите на неговата идентичност – нетипичен американски колеж, създаден от американци; мисионерски колеж, който никога не става инструмент на мисионерски акции; не-малцинствена образователна институция, макар в количествено отношение учениците от малцинствата да преобладават; «чуждо училище», макар създадено и функциониращо в Истанбул. Именно тази многоликост на Робърт колеж прави разбираеми различните (и понякога противоречащи си) оценки на различно позиционираните

американци, османци/турци и малцинствени групи, докоснали се до тази институция.

С изследването си «Робърт колеж: образователни идеали, политики и резултати (60-те години на XIX век – 30-те години на XX век)» Орлин Събев прави няколко съществени приноса в българската и балканска историографии. Те са свързани на първо място с очертаването на една значително по-пълна картина на историята на колежа, благодарение на систематичното използване на нови архивни, мемоарни и вторични източници (американски, османо-турски, български). В това отношение работата на Събев далеч надхвърля по обхват, информативност и аналитичност съществуващите до днес емблематични «истории» на Робърт колеж като тези на Джон Фрийли и Кийт Грийнууд, например. На второ място, Събев представя образователните политики и стратегии на колежа в по-широкия османо-балкански образователен контекст от втората половина на 19 и началото на 20 век. Трето, въз основата на акумулираните изчерпателни статистически данни и използването на количествени историко-социологически методи, Орлин Събев успява да пресъздаде прецизна динамика на мултикултурния облик на Робърт колеж. И на последно място, но не и по значение, дисертационният труд на Събев е приносен с пълнотата на сведенията и обобщенията за българските възпитаници на колежа: за техния брой, социален произход, успеваемост и по-нататъшно образование, професионална реализация и кариера.

Всички изложени по-горе качества на дисертационния труд «Робърт колеж: образователни идеали, политики и резултати (60-те години на XIX век – 30-те години на XX век)» ми дават основание убедено да гласувам за присъждането на Орлин Събев на научната степен «доктор на науките».

София, 26 февруари 2015 г.

Проф. д-р Красимира Даскалова